

ПРИРОДНИЧО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3

Денисик Г.І., Чиж О.П., Война І.М.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Серединний ландшафтний пояс і фізико-географічне районування Східноєвропейської рівнини

Розглянуто проблему подальших можливостей удосконалення схем фізико-географічного районування окремих регіонів на прикладі Східноєвропейської рівнини; проаналізовано сучасні, найбільш вживані схеми районування цієї території; зазначено, що у процесі детальніших досліджень природи і ландшафтів Східноєвропейської фізико-географічної країни (рівнини) упродовж другої половини XX – початку XXI ст., тут виокремлено й обґрунтовано нову регіональну структуру – Серединний ландшафтний пояс, чітко диференційований у широтному, довготному, висотному і часовому аспектах. Ландшафтний пояс дає можливість на схемі районування Східноєвропейської фізико-географічної країни виділити між регіональними ієрархічними таксонами країна і зона, нову структуру – фізико-географічний пояс. У межах Східноєвропейської країни їх три: північний лісовий, середній перехідний і південний степовий, з подальшим виокремленням у цих поясах уже обґрунтованих фізико-географічних зон та інших регіональних структур. Зазначено, що всі фізико-географічні пояси необхідно виокремлювати і на схемах фізико-географічного районування України.

Ключові слова: фізико-географічне районування, Серединний ландшафтний пояс, Східноєвропейська рівнина, фізико-географічний пояс, районування України.

Денисик Г.И., Чиж О.П., Вона И.Н. Серединный ландшафтный пояс и физико-географическое районирование Восточно-Европейской равнины. Рассмотрена проблема дальнейших возможностей усовершенствования схем физико-географического районирования отдельных регионов на примере Восточноевропейской равнины; проанализированы современные, наиболее употребляемые схемы районирования этой территории; отмечено, что в процессе детальных исследований природы и ландшафтов Восточноевропейской физико-географической страны (равнины) в течение второй половины XX – начала XXI ст. здесь выделено и обоснованно новую региональную структуру - Серединный ландшафтный пояс, четко дифференцированный в широтном, долготном, высотном и часовом аспектах. Ландшафтный пояс дает возможность на схеме районирования Восточноевропейской физико-географической страны выделить между региональными иерархическими таксонами страна и зона, новую структуру – физико-географический пояс. В пределах Восточноевропейской страны их три: северный лесной, средний переходной и южный степной, с последующим выделением в этих поясах уже обоснованных физико-географических зон и других региональных структур. Отмечено, что все физико-географические пояса необходимо выделять и на схемах физико-географического районирования Украины.

Ключевые слова: физико-географическое районирование, Серединный ландшафтный пояс, Восточноевропейская равнина, физико-географический пояс, районирование Украины.

Denysyk G.I. Chyzh O.P., Voina I.M. The Middle landscape belt and physical and geographic regionalization of the East European Plain. The problem further opportunities for improving the physical and geographic zoning certain regions, the example of the East European Plain; analyzes the current most used schemes zoning of the area, noted that in the more detailed research on the nature and landscapes of Eastern European physiographic country (plains) during the second half of the XX-XXI century., then singled and grounded new regional structure – Middle landscape belt, clearly differentiated in latitude, longitude, altitude and time aspects. For the East European physic-geographical country – this is a peculiar, first order, geocotone, which divides it into two essentially different parts: the northern and southern. The nature and landscapes of these two parts are different and have long deserved a separate status in the hierarchy of structures of physical and geographical zoning of the East European physic-geographical country. Landscape belt enables zoning scheme for the East European countries

physiographic distinguish between regional hierarchical taxa country zone, a new structure – physical and geographic belt. Within the said three countries of North Forest, middle and southern steppe transition, with further distinguishing these zones have reasonable geographical zones and other regional structures. Such an approach to the physical geographic zoning of the East European physic-geographical country is an opportunity to solve another controversial problem – to confirm that the forest-steppe is not a transitional structure between its forest northern and steppe southern parts, and the Middle Landscape Belt. However, keep in mind that the forest-steppe is not «standard», but the pivot, with a peculiar nature and landscapes zone of the East European physic-geographical country. It is noted that all geographical belts must show in the physical and geographic zoning of Ukraine.

Keywords: physical and geographic zoning, Middle landscape belt, the East European Plain, physical and geographic belt, zoning of Ukraine.

Наявність проблеми. Проблема фізико-географічного районування давно у полі зору географів. Пояснюється це тим, що за його допомогою можливе вирішення не лише наукових, але й багатьох практичних завдань. Особливе значення має районування в обґрунтуванні диференційованого підходу до раціонального природокористування, проведення різноманітних меліорацій, агротехнічних заходів та оптимізації ландшафтно-екологічного стану досліджуваної території. У першу чергу це стосується територій давнього, активного і різнобічного освоєння природних ресурсів до яких відноситься Східноєвропейська рівнина. Виявлення, картографування і опис наявних тут регіональних фізико-географічних структур розпочався ще з XVIII ст. Однак, накопичені упродовж минулих століть та сучасні дослідження природи і ландшафтів Східноєвропейської рівнини та її майже суцільне господарське освоєння дають можливість не лише удосконалити наявні схеми фізико-географічного районування, але й виокремити у їх складі нові регіональні структури. Цій проблемі присвячене подальше дослідження.

Аналіз попередніх публікацій. Лише перелік прізвищ відомих вітчизняних і зарубіжних географів, праці яких присвячені фізико-географічному районуванню Східноєвропейської рівнини, показує непересічну увагу науковців до вирішення цієї проблеми. Серед українських географів П.А. Тутковський, Б.Л. Лічков, К.Г. Воблий, О.М. Маринич, К.І. Геренчук, П.Г. Шищенко, В.М. Пашенко; серед зарубіжних – В.В. Докучаєв, Г.І. Танфільєв, Л.С. Берг, М.А. Солнцев, Ф.М. Мільков, А.Г. Ісаченко та багато інших. Аналіз цих досліджень зроблено в узагальнюючих монографіях та підручниках. Серед відносно нових, публікації А.Г. Ісаченка [3], О.М. Маринича і П.Г. Шищенка [6], Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование [5], В.Б. Михно [9], Г.І. Денисика [1]. Однак, у жодній із цих публікацій не приділено належної уваги наявності та можливостям виокремлення нових регіональних структур на схемах фізико-географічного районування Східноєвропейської рівнини. Частково цю проблему розглядали лише географи України [1, 2, 13, 14].

Мета дослідження: на основі аналізу найбільш вживаних сучасних схем фізико-географічного районування Східноєвропейської рівнини показати наявність та обґрунтувати доцільність виокремлення у їх складі нової регіональної структури – фізико-географічного поясу.

Результати дослідження. Фізико-географічне (натуралістичне) районування будь-якої території вимагає використання відповідної низки таксонів. Для рівнинних територій найбільш визнаними і такими, що часто застосовуються, є фізико-географічна країна, зона (зональна область), край (провінція), фізико-географічна область і район. Допоміжними структурами у процесі районування рівнинних територій можуть бути пояс, сектор, округ, підрайон. Основні і допоміжні таксони використовують давно, однак їх зміст трактується неоднозначно. Це призводить до

неспівпадання кількості й конфігурації фізико-географічних структур на картах районування однієї і тієї ж території. Особливо це стосується фізико-географічних районів, областей та країв, прослідковується і на рівні зон та країн. Зокрема, на схемі фізико-географічного районування Ф.М. Мількова [8], Європейська частина тодішнього Союзу віднесена до однієї фізико-географічної країни – Руської рівнини. На карті фізико-географічного районування в «Атласе ССРСР» (1983), ця ж територія належить до чотирьох фізико-географічних країн: Арктичних островів, Феноскандії, Східноєвропейської (Руської) рівнини і Середньоазіатської рівнинної країни.

Різноманіття природних умов Східноєвропейської рівнини та спроби районування цієї території цікавили науковців з XIX ст. Особливої актуальності проблема фізико-географічного районування Східноєвропейської рівнини набула після Другої світової війни. Це було зумовлено посиленням інтенсифікації господарства, що суттєво підвищило потреби в інформації про природні особливості і територіальні відміни Східноєвропейської рівнини, сприяло розширенню та поглибленню досліджень, присвячених теоретичним і прикладним питанням районування рівнинних територій. Як результат, у другій половині XX ст. найбільшій практичній значимості набули три схеми районування Східноєвропейської рівнини: природно-історичне районування Комісії РВПС Академії наук СРСР (1947) (рис. 1); фізико-географічне районування європейської частини Росії М.А. Солнцева (1952) (рис. 2) і фізико-географічного районування Руської рівнини Ф.М. Мількова (1956) (рис. 3), яка у подальшому була суттєво доповнена. Характеристика цих схем районування є у численних публікаціях [3, 8, 9, 10, 11], а тому тут немає потреби їх розгляду. Дещо пізніше і значно детальніше фізико-географічне районування було розроблено для території України [5, 6, 12]. Однак, на жодній із схем фізико-географічного районування Східноєвропейської рівнини й, зокрема, території України, Серединний ландшафтний пояс не виокремлено, а також не враховано при виділенні різних регіональних фізико-географічних структур, хоча Головний ландшафтний рубіж було виокремлено й обґрунтовано Ф.М. Мільковим [7] ще у 1949 р.

Варто також зазначити, що є й інші, зараз менш відомі, схеми фізико-географічного районування Східноєвропейської рівнини [4, 10], де «відчувається» більше наближення до наявності тут своєрідної структури – Серединного ландшафтного поясу. Так, ще В.П. Семенов-Тянь-Шанський [10] один з перших, оцінив значення генези територіальних структур і на схемі районування Європейської Росії виділив *дві частини: льодовикову і прильодовикову. Межа між ними майже співпадає з Головним ландшафтним рубежем – центральною частиною Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини.*

О.О. Макуніна [4] у межах Руської рівнини виділила *три фізико-географічні області: Північну, Середню і Південну* (рис. 4). Ці області формувались історично. У континентальну фазу розвитку, раніше інших областей, вступила північна третина території, у неогені – середня, у плейстоцені – найменша площею – південна. У плейстоцені північна область була зайнята льодовиком, середня знаходилась в перигляціальних умовах, з чітко вираженими кріогенними процесами в епохи зледеніння. На півдні упродовж цього часу численні морські трансгресії призвели до формування морських акумулятивних та абразійних рівнин. Суттєво відрізняються і сучасні ландшафти цих частин Східноєвропейської рівнини: гумідні – на півночі, семиарідні – у середній частині та аридні – на півдні. На основі природних умов середньої фізико-географічної

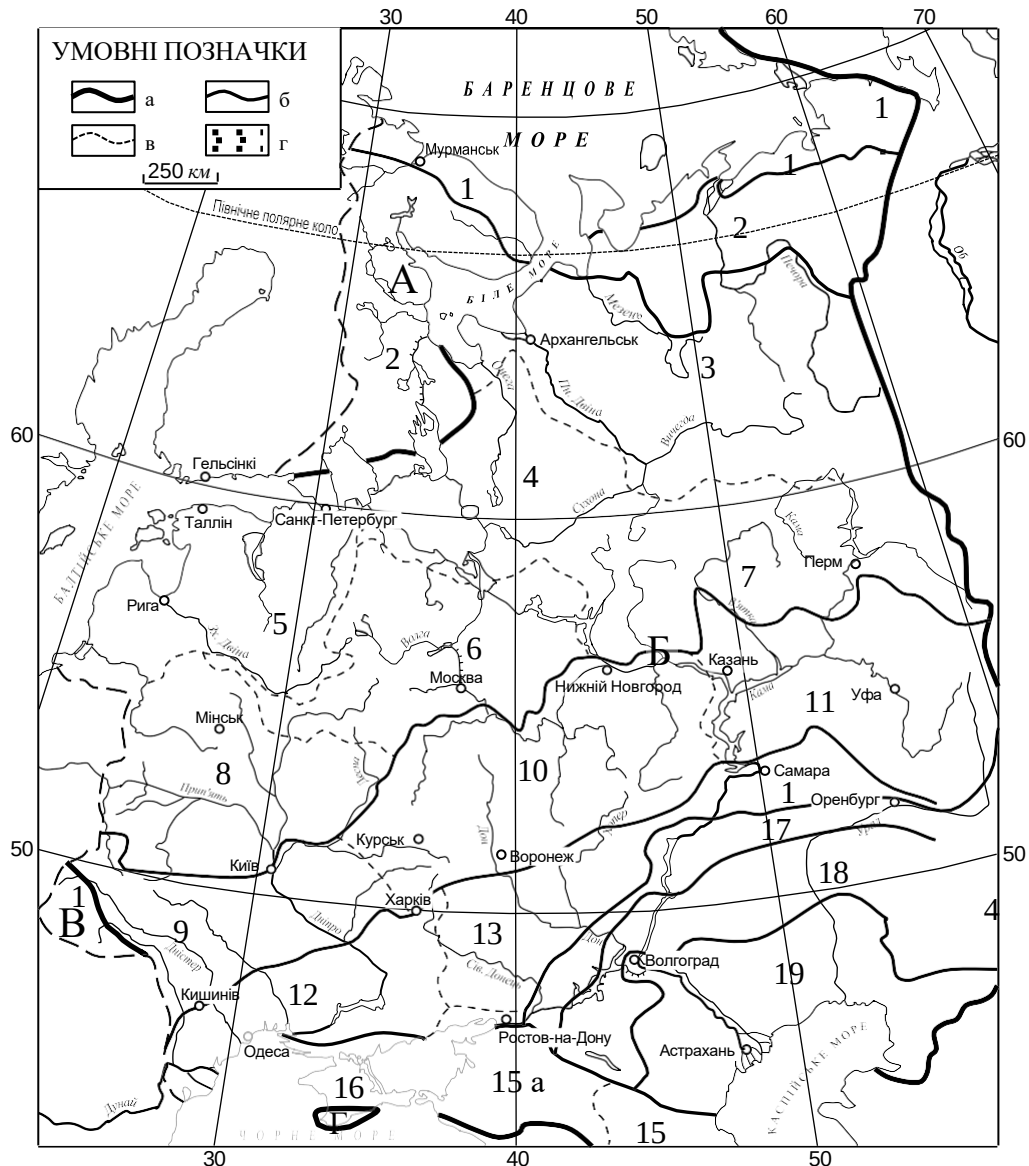

Рис. 1. Природничо-історичне районування Східноєвропейської рівнини

А. Країна Балтійського кристалічного щита. Зона лісотундри: 1 – Кольська провінція. Лісова зона: 2 – Кольсько-Карельська провінція.

Б. Країна Східно-Європейської рівнини. Зона тундри: 1 – Канінсько-Великоземельська провінція. Зона лісотундри: 2 – Печорська провінція. Лісова зона, провінції: 3 – Двінсько-Печорська; 4 – Вологодська; 5 – Прибалтійська; 6 – Московсько-Окська; 7 – Передуральська; 8 – Поліська; Лісостепова зона, провінції: 9 – Українська; 10 – Центральна; 11 – Заволзько-Уфимська. Степова зона, провінції: 12 – Південно-Українська; 13 – Волзько-Донська; 14 – Заволзька; 15 – Передкавказька; підпровінції: 15а – західна; 15б – східна сухостепова; Сухостепова зона, провінції: 16 – Північно-Кримська; 17 – Південно-Східна. Пустельно-степова зона: 18 – Нижньоволзька провінція. Пустельна зона: 19 – Прикаспійська провінція.

В. Гірська країна Карпати: 1 – Східно-Карпатська провінція.

Г. Кримсько-Кавказька гірська країна: 1 – Кримська провінція.

Межі: а – країни; б – зони; в – провінції; г – вертикальна зональність (проявляється на фоні широтної зональності).

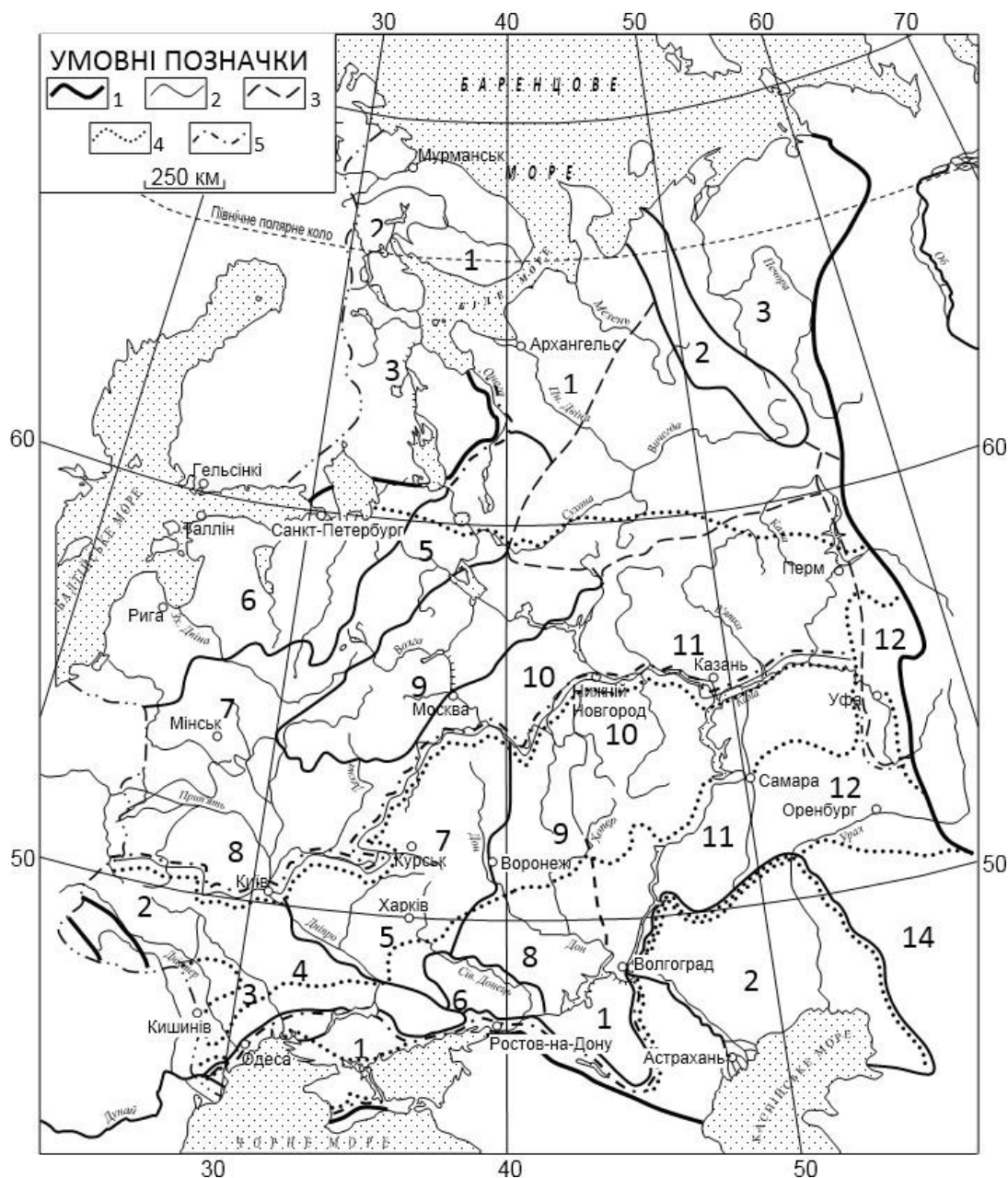

Рис. 2. Фізико-географічне районування Східно-Європейської рівнини [11]

Межі: 1 – країн; 2 – країв; 3 – ті, що потребують уточнення; 4 – ґрунтово-рослинних зон; 5 – областей.

області у подальшому сформувався Серединний ландшафтний пояс Східно-європейської рівнини. При уважному аналізі зазначених раніше (рис. 1, 2, 3) та інших схем фізико-географічного районування [3, 4, 10], наявність Серединного ландшафтного поясу у межах Східноєвропейської рівнини, теж прослідковується. Такі ж ландшафтні структури є й на інших низовинах та рівнинах Землі, але вони ще не повністю виявлені і не досліджені.

Серединний ландшафтний пояс Східноєвропейської рівнини складна природна структура. Помітна диференціація природи і ландшафтів тут спостерігається у широтному, довготному та висотному напрямках, а також у часовому вимірі [14]. Для Східноєвропейської фізико-географічної країни – це своєрідний,

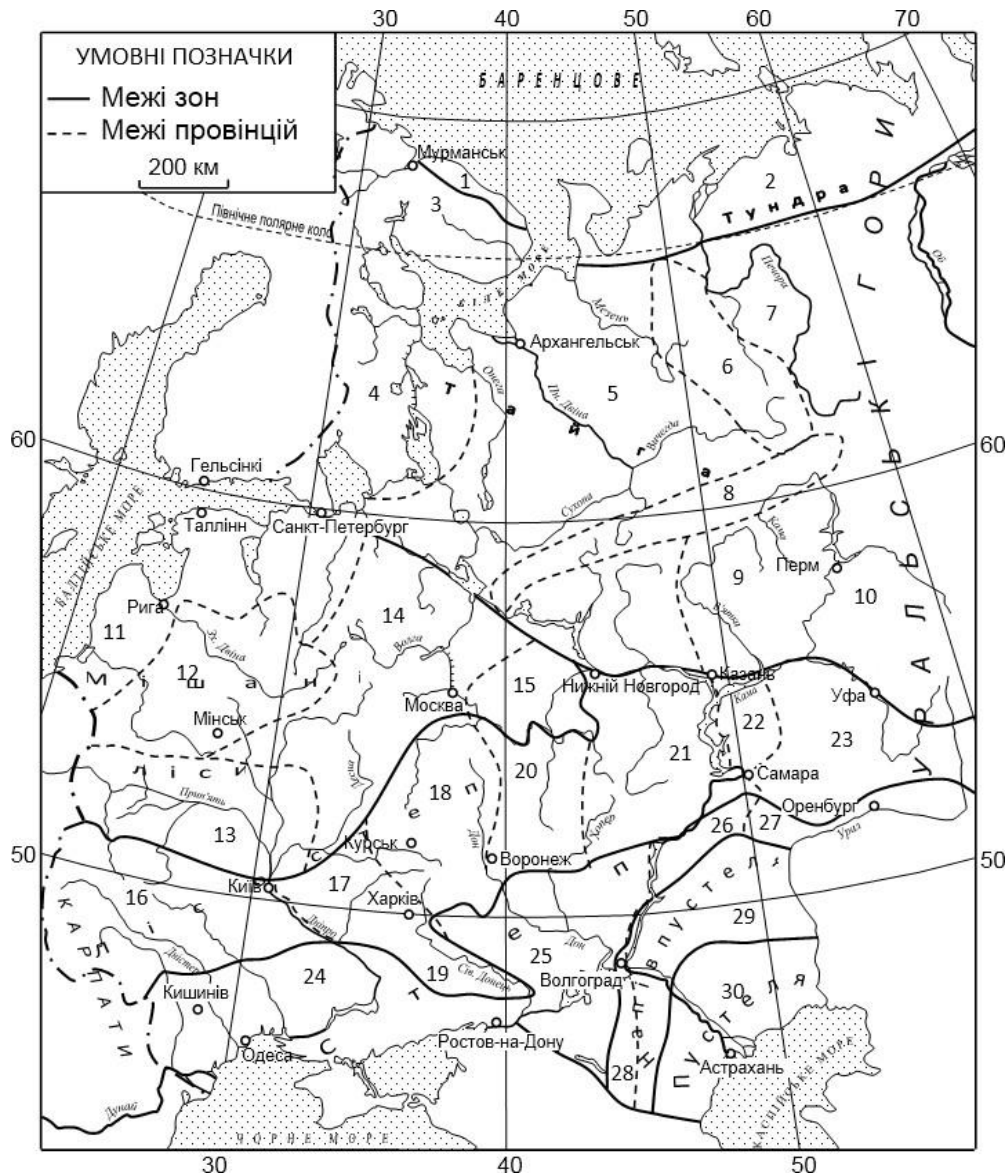

Рис. 3. Фізико-географічні зони і провінції Східно-Європейської рівнини [8]

Зона тундри: 1 – західна провінція кам'янистої тундри Кольського півострова; 2 – східна Канінсько-Печорська провінція приморських заболочених і горбисто-льодовикових тундр. Зона тайги: 3 – Кольська провінція гірських тундр і північнотайгових рідколісь; 4 – Карельська провінція заболочених приозерних котловин і соснових борів на піщаних і кам'янистих ґрунтах; 5 – Двінсько-Мезенська провінція рівнинних північнотайгових лісів; 6 – провінція Тиманської горбисто-грядової тайги північного типу; 7 – Печорська провінція низовинно-рівнинної заболоченої тайги північного типу; 8 – вододільна провінція тайги Північних увалів; 9 – провінція південної тайги Низовинного Заволжя; 10 – провінція південної тайги Вятсько-Камської височини. Зона мішаних лісів: 11 – Приморська моренно-озерна провінція; 12 – провінція мішаних лісів Литовсько-Білоруської височини; 13 – провінція мішаних лісів заболоченого Полісся; 14 – Середньоруська рівнинна провінція мішаних лісів; 15 – провінція заболочених, переважно соснових, лісів Мещери. Лісостепова зона: 16 – провінція Волино-Подільської височини; 17 – провінція Придніпровської низовини; 18 – провінція Середньоруської височини; 19 – провінція Донецького кряжу; 20 – провінція Оксько-Донської низовини; 21 – провінція Приволзької височини; 22 – провінція Низинного Заволжя; 23 – провінція Високого Заволжя; 24 – Причорноморська провінція; 25 – Нижньодонська провінція; 26 – провінція Низинного Заволжя; 27 – провінція Високого Заволжя; Зона напівпустель: 28 – Єргенінська провінція; 29 – Прикаспійська провінція. Зона пустель: 30 – Прикаспійська провінція.

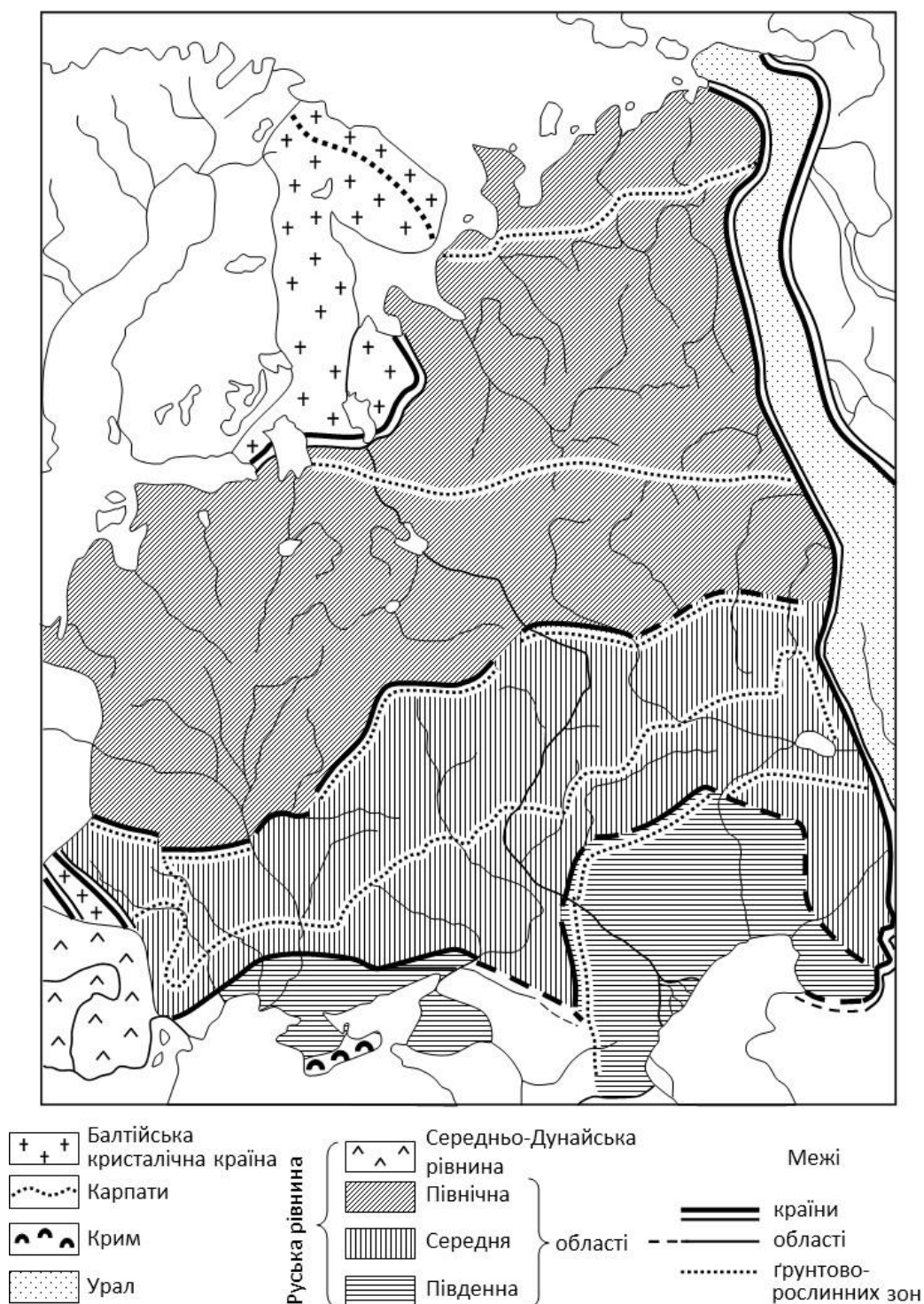
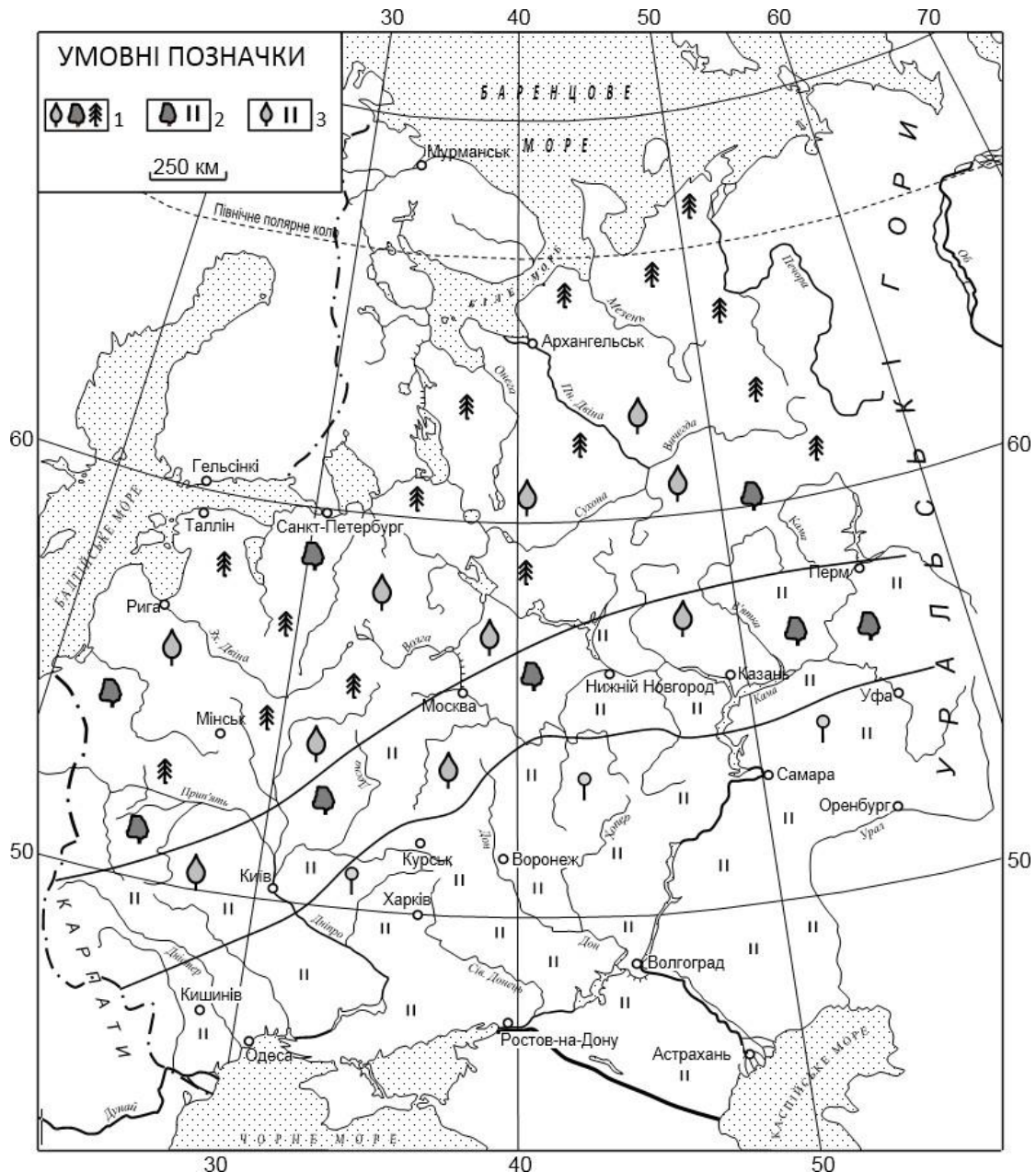

Рис. 4. Фізико-географічні країни і області Східно-Європейської рівнини [4]

першого порядку, геоекотон, що поділяє її на дві суттєво різні частини: північну і південну. Природа і ландшафти цих двох частин відрізняються між собою і давно заслуговують на окремий статус в ієрархії структур фізико-географічного районування Східноєвропейської фізико-географічної країни. Тобто, між фізико-географічними структурами країна і зона, у межах Східноєвропейської рівнини необхідно вводити ще один таксон, який презентує її північну і південну частини,

а також окремо виокремлювати перехідну між ними структуру Серединний ландшафтний пояс. Такий підхід до фізико-географічного районування Східноєвропейської фізико-географічної країни дає можливість вирішити ще одну спірну проблему – підтвердити, що не лісостеп є перехідною структурою між її лісовою північною і степовою південною частинами, а Серединний ландшафтний пояс. Однак, при цьому варто мати на увазі, що лісостеп не «стандартна», а стержнева, із своєрідними природою і ландшафтами зона Східноєвропейської фізико-географічної країни [1].

Фізико-географічні пояси: 1 – північний лісовий; 2 – серединний перехідний; 3 – південний степовий.

Наявність у межах Східноєвропейської рівнини двох (північної і південної) частин і ландшафтного поясу між ними із своєрідною природою і ландшафтами уже не викликають сумнівів. Проблемою залишається визначення назви цих таксонів в ієрархічній структурі фізико-географічного районування Східноєвропейської фізико-географічної країни. На наш погляд, для реальнішого відображення наявної диференціації природи і ландшафтів цієї країни доцільним є введення нового таксону між таксонами фізико-географічна країна і зона – *фізико-географічний пояс*. На схемі районування Східноєвропейської фізико-географічної країни необхідно виокремлювати *три фізико-географічних (ландшафтних) пояси: північний лісовий, середній перехідний і південний степовий (рис. 5)*. У межах цих поясів (крім серединного) виділяються уже обґрунтовані фізико-географічні зони і далі структури уже за визнаними схемами районування Східноєвропейської фізико-географічної країни.

Введення нового таксону – «фізико-географічний пояс» у ієрархічну структуру фізико-географічного районування Східноєвропейської рівнини не самоціль, а реальне визнання і відображення тієї складної диференціації природи і ландшафтів, що притаманні цій території.

Визнання наявності у межах Східноєвропейської рівнини трьох фізико-географічних поясів, має суттєве значення і для удосконалення схеми фізико-географічного районування України. Частково це уже показано в окремих публікаціях [1, 2] і заслуговує на подальший детальніший розгляд у майбутньому.

Висновки. Схеми фізико-географічного районування будь-якої території постійно удосконалюють. Не є виключенням і схема районування Східноєвропейської фізико-географічної країни, де південно-західну її частину займає Україна. Аналіз попередніх досліджень показує, що диференціація природи і ландшафтів Східноєвропейської рівнини значно складніша, ніж це відображено на попередніх схемах її фізико-географічного районування. Вважаємо за доцільне у систему ієрархічних структур районування Східноєвропейської фізико-географічної країни ввести новий таксон – фізико-географічний пояс, між відповідними таксонами – країна і зона. Це дає змогу виокремити у межах зазначеної країни три фізико-географічних пояси: північний лісовий, середній перехідний і південний степовий з подальшим розглядом у їх межах уже обґрунтованих зон та інших фізико-географічних структур. Такий підхід до районування Східноєвропейської фізико-географічної країни має не лише загально-географічне значення, але й регіонально-практичне у зв'язку з тим, що Україна займає її південно-західну частину. Детальніші дослідження виокремлених фізико-географічних поясів у межах України уже розпочалися.

1. Денисик Г.І. Лісополе України / Г.І. Денисик. – Вінниця: Тезис, 2001. – 283 с.
2. Денисик Г.І. Лісостепові полісся / Г.І. Денисик, О.П. Чиж. – Вінниця: Теза, 2007. – 210 с.
3. Исаченко А.Г. Ландшафтоведение и физико-географическое районирование / А.Г. Исаченко. – Москва: Высшая школа, 1991. – 366 с.
4. Макунина А.А. Физическая география СССР / А.А. Макунина. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 296 с.
5. Маринич А.М. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование / А.М. Маринич, В.М. Пашенко, П.Г. Шищенко. – Киев: Наукова думка, 1985. – 224 с.
6. Маринич О.М. Фізична географія України: підручник / О.М. Маринич, П.Г. Шищенко. – Київ: Знання, 2005. – 511 с.
7. Мильков Ф.Н. О некоторых географических закономерностях, вытекающих из анализа ландшафтных зон Русской равнины / Ф.Н. Мильков // Проблемы физической географии. – Москва: 1949. – Т. 14. – с. 46-63.

8. Мильков Ф.Н. Физико-географический район и его содержание / Ф.Н. Мильков. – Москва: Географиз, 1956. – 220 с.
 9. Михно В.Б. Основы физико-географического районирования: учебное пособие / В.Б. Михно. – Воронеж: Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – 280 с.
 10. Семенов Тян-Шанский В.П. Район и страна / В.П. Семенов Тян-Шанский. – Москва: Ленинград, 1928. – 311 с.
 11. Солнцев Н.А. Учение о ландшафте (избранные труды) / Н.А. Солнцев. – М.: Изд-во МГУ, 2001. – 384 с.
 12. Физико-географическое районирование Украинской ССР [Под. ред. В.П. Попова, А.М. Маринича, А.И. Ланько. – Киев: Изд-во Киев. гос. ун-та, 1968. – 683 с.
 13. Чиж О.П. Виокремлення й обґрунтування Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської фізико-географічної країни / О.П. Чиж. – Наук. записки ВДПУ. Серія: Географія, - Вінниця, 2016. - Вип. 28. - № 1-2. - С. 114-122.
 14. Чиж О.П. Триади Східноєвропейського Серединного ландшафтного поясу / О.П. Чиж // Наук. записки ВДПУ Серія: Географія. – Вінниця, 2017. – Вип. 29. - № 1-2 – С. 403-405.
1. Denysyk H.I. Lisopole Ukrayiny / H.I. Denysyk. – Vinnytsya: Tezys, 2001. – 283 s.
 2. Denysyk H.I. Lisostepovi polissya / H.I. Denysyk, O.P. Chyzh. – Vinnytsya: Teza, 2007. – 210 s.
 3. Ysachenko A.H. Landshaftovedenye y fizyko-heohrafycheskoe rayonyrovanye / A.H. Ysachenko. – Moskva: Vysshaya shkola, 1991. – 366 s.
 4. Makunyna A.A. Fyzycheskaya heohrafiya SSSR / A.A. Makunyna. – M.: MGU, 1985. – 296 s.
 5. Marynych A.M. Pryroda Ukraynskoj SSR. Landshafty y fizyko-heohrafycheskoe rayonyrovanye / A.M. Marynych, V.M. Pashchenko, P.H. Shyshchenko. – Kyev: Naukova dumka, 1985. – 224 s.
 6. Marynych O.M. Fizychna heohrafiya Ukrayiny: pidruchnyk / O.M. Marynych, P.H. Shyshchenko. – Kyiv: Znannya, 2005. – 511 s.
 7. Myl'kov F.N. O nekotorykh heohrafycheskykh zakonornostyakh, vytekayushchykh yz analiza landshaftnykh zon Russkoj ravniny / F.N. Myl'kov // Problemy fizycheskoj heohrafiy. – Moskva: 1949. – T. 14. – s. 46-63.
 8. Myl'kov F.N. Fyzyko-heohrafycheskyy rayon y eho sodержanye / F.N. Myl'kov. – Moskva: Heohrafy, 1956. – 220 s.
 9. Mykhno V.B. Osnovy fizyko-heohrafycheskoho rayonyrovanyya: uchebnoe posobyе / V.B. Mykhno. – Voronezh: Yzd-vo Voronezh. hos. un-ta, 2005. – 280 s.
 10. Semenov Tyan-Shansky V.P. Rayon y strana / V.P. Semenov Tyan-Shansky. – Moskva: Lenynhrad, 1928. – 311 s.
 11. Solntsev N.A. Uchenye o landshafte (yzbrannyye trudy) / N.A. Solntsev. – M.: MGU, 2001. – 384 s.
 12. Fyzyko-heohrafycheskoe rayonyrovanye Ukraynskoj SSR [Pod. red. V.P. Popova, A.M. Marynych, A.Y. Lan'ko. – Kyev: Yzd-vo Kyev. hos. un-ta, 1968. – 683 s.
 13. Chyzh O.P. Vyokremlyennya y obgruntuvannya Seredynnoho landshaftnoho poyasu Skhidnoyevropeys'koyi fizyko-heohrafichnoyi krayiny / O.P. Chyzh // Nauk. zapysky VDPU. Seriya: Heohrafiya, - Vinnytsya, 2016. - Vyp. 28. - № 1-2. - S. 114-122.
 14. Chyzh O.P. Triady Skhidnoyevropeys'koho Seredynnoho landshaftnoho poyasu /O.P. Chyzh. – Nauk. zapysky VDPU Seriya: Heohrafiya. – Vinnytsya, 2017. – Vyp. 29. - № 1-2. – S. 403-405.

Подано до редакції 22.06.2017

Рецензент – доктор географічних наук А.В. Гудзевич